

PKN

Stichting voor
onderzoek
historische
tabakspijpen

Jaarboek 2017

Redactie:

Bert van der Lingen
Ewout Korpershoek

JAARBOEK 2017

PKN

Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen

Jaarboek 2017

Redactie: Bert van der Lingen en Ewout Korpershoek

- Uitgave:* Stichting PKN, Leiden
www.tabakspijp.nl
info@tabakspijp.nl
- Redactie:* Bert van der Lingen
- English summaries:* Bert van der Lingen en Kath Adams (correcties)
- Lay-out:* Ewout Korpershoek en Arjan de Haan, DDG 's-Graveland
- Druk:* DPN Weurt
- Voorzijde omslag:* Pijp met carotte en naakte vrouw met tekst: 'Pipe Gambier' en 'Tabac de Paris'. Gambier, Givet.
Collectie en foto Arthur van Esveld.
- Achterzijde omslag:* Tegeltabelau met handelsmerk en producten van C. De Rijk & Zoon. Gouda, Ivora, 1920-1926.
Collectie en foto Arjan de Haan.

ISBN: 978-90-801138-8-6

© PKN. Overname van artikelen of illustraties is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie. Auteurs zijn verantwoordelijk voor hun bijdragen.

Inhoud

Voorwoord	7
Opmerkelijke vondsten uit de 17de eeuw. Een gedraaide pijp, een steelfragment van een presentatiepijp en een vroege pijp met naamstempel Bert van der Lingen	9
Kleipijpen uit Friesland (2) Ewout Korpershoek	19
O Belgen! Wanneer gij Jantje Klaas zijn pijpje ziet rooken. Klei- en porseleinen pijpen van het Kamp bij Oirschot (gemeente Oirschot), 1832-1834 Jos Bazelmans, Michiel Purmer, Jan-Willem de Kort en Antoon Verspaandonk	41
Tabakspijpen uit een 17de eeus Vlaams vondstcomplex Jan van Oostveen	73
Kleipijpen uit een beerput aan de Groenendaal en uit de voormalige stadsgracht te Woerden, 1590-1870 Bert van der Lingen	81
Rajmond Théodore Comhaire een Belgische militair in Zeist, 1918 Bert van der Lingen	97
Het ging niet vanzelf. Over ontwerp en innovatie in de Nederlandse pijpenfabrieken in de 2e helft van de 20e eeuw, met nadruk op de laatste jaren van de Zenith Ruud Stam	103
Vrouwelijk naakt van Gambier Arthur van Esveld	113
Carottepijpen van Gambier Arthur van Esveld	119
Parijs, de thuisbasis van Gambier Arthur van Esveld	125
Nieuwe vondsten van pijpen uit de Gebrüder Ziegler catalogus Ron de Haan	141
Twaalf bladzijden uit een handelscatalogus van de Gebrüder Ziegler uit circa 1825 Ron de Haan	149
Bodemvondsten van pijpen uit Mali Piet Smiesing	171
Een Bamiléké pijp met drie ramskoppen uit Kameroen Ruud Stam	179
Aanvulling op ‘Miniatuur pijpenrekjes van aardewerk uit de 20e eeuw’ en de mini-atuurpijpjes van Verwoerd Ruud Stam	183
De pijprokerstoel en een zeldzame 19de eeuwse pijprokerstoel in chinoiserie-stijl Ron de Haan	193
De firma C. de Rijk & Zoon, groothandel in rokersbenodigdheden te Amsterdam Bert van der Lingen	201
Snuiftabak, ‘het voedsel der neuzen’ Louis Bracco Gartner	221
English summaries	231

Voorwoord

In het Jaarboek 2017 van de PKN, 'Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen', het vijfde jaarboek alweer, worden opnieuw uiteenlopende aspecten van de geschiedenis van de tabakspijp besproken. Verschillende auteurs werkten mee aan dit fraai geïllustreerde jaarboek waarin gevarieerde artikelen vanuit verschillende invalshoeken gepresenteerd worden. In dit jaarboek onder meer aandacht voor zowel de Nederlandse, Franse en Duitse kleipijp als voor etnografische tabakspijpen uit Afrika.

De Nederlandse kleipijpen worden voornamelijk besproken in artikelen over archeologische vondsten. In het artikel van Jos Bazelmans, Michiel Purmer, Jan-Willem de Kort en Antoon Verspaandonk worden **de tabakspijpen van het Kamp bij Oirschot (1832-1834)** uitgebreid behandeld en Ewout Korpershoek heeft een aanvulling op een eerder artikel over **kleipijpen uit Friesland** en eveneens met uniek en niet eerder getoond pijpmateriaal. Jan van Oostveen beschrijft de **kleipijpen uit een 17de eeuws Vlaams vondstcomplex**, een gebied waar nog maar weinig over gepubliceerd is en Bert van der Lingen behandelt de **kleipijpen uit een beerput in Woerden**, waaronder een aantal vroege Utrechtse modellen. Een nieuwe rubriek in het jaarboek is: '**Opmerkelijke vondsten**'. Hierin worden bodemvondsten getoond met een bijzondere vorm of decoratie die afwijken van de standaard producten. In dit jaarboek een drietal unieke 17de eeuwse vondsten: een bijzondere gedraaide pijp, een steelfragment van een presentatiepijp en een vroege pijp met naamstempel. Uit het begin van de 20e eeuw dateert een **bijzondere handgemaakte kleipijp van een Belgische vluchteling in Zeist** waarover Bert van der Lingen schrijft, honderd jaar nadat de Eerste Wereldoorlog eindigde en Ruud Stam brengt een **artikel over ontwerp en innovatie in de Nederlandse pijpenfabrieken in de tweede helft van de 20e eeuw** met de nadruk op de laatste jaren van de Zenith.

De buitenlandse kleipijpen in dit jaarboek komen uit Europa (Frankrijk en Duitsland) en Afrika (Mali en Kameroen). De Franse kleipijpen worden behandeld door Arthur van Esveld met twee artikelen over **rijk versierde carottepijpen** en **vrouwelijk naakt op kleipijpen van de firma Gambier**. Verder herschreef hij **de geschiedenis van de firma Gambier in Parijs**. De vorig jaar door Ron de Haan beschreven **catalogus van de Gebrüder Ziegler** uit Duitsland heeft voldoende reacties opgeleverd voor een aanvulling in dit jaarboek. Verder beschrijft dezelfde auteur een twaalftal pagina's met kleipijpen uit een nog **onbekende handescatalogus van de Gebrüder Ziegler**. In een tweetal artikelen worden ethnografische kleipijpen uit Afrika behandeld. Piet Smiesing beschrijft **pijppragmenten uit Mali** en hun typologie en Ruud Stam een **Bamiléké pijp uit Kameroen**.

Eveneens van Ruud Stam is een **aanvulling op zijn artikel over aardewerk miniatuur pijpenrekjes** in het jaarboek 2016. Op tabacologisch gebied is een artikel van Ron de Haan opgenomen over **pijprokerstoelen en een zeldzame 19de eeuwse pijprokerstoel in chinoseriestijl**. Verder beschrijft Bert van der Lingen de **geschiedenis van de firma C. de Rijk & Zoon**, een groothandel in rokersbenodigdheden uit Amsterdam. De pijpen- en plateelfabrieken die deze firma in de Eerste Wereldoorlog opzette, en de daar gemaakte producten worden in jaarboek 2018 besproken. Het laatste artikel in dit jaarboek is een **algemene geschiedenis over snuiftabak** van de hand van Louis Bracco Gartner.

Bert van der Lingen
Ewout Korpershoek

English summaries

Opmerkelijke vondsten uit de 17de eeuw. Een gedraaide pijp, een steelfragment van een presentatiepijp en een vroege pijp met naamstempel / Remarkable finds from the 17th century. A twisted pipe, a stem fragment of a presentation pipe and an early pipe with a signature stamp

Bert van der Lingen

At regular intervals remarkable clay pipes are found that differ from the conventional ones in terms of their shape, decoration, production method or function. Sometimes we do not even know what the function of the objects has been. This is the case, for example, with the pipes shown here. The first pipe is an early 17th century pipe with a twisted stem and the second is a giant pipe stem with unknown stamped marks, which was originally part of a presentation pipe. The third one is a unique early 17th century pipe with a signature stamp on the stem.

Kleipijpen uit Friesland (2) / Clay pipes from Friesland (2)

Ewout Korpershoek

In the PKN Yearbook 2016 the article 'Clay pipes from Friesland', presented an overview of a number of typical and unknown clay pipes from Leeuwarden in the province of Friesland. This publication resulted in several new and also unknown clay pipe finds from this area in the northern part of The Netherlands. The newly discovered pipes are described and presented in this paper. They date from the 17th to the first half of the 18th century. Several decorations are unique and seem only to appear in Leeuwarden. The paper also includes a stem fragment of a 17th century presentation pipe.

O Belgen! Wanneer gij Jantje Klaas zijn pijpje ziet rooken. Klei- en porseleinen pijpen van het Kamp bij Oirschot (gemeente Oirschot), 1832-1834 / O Belgians! When you see Jantje Klaas smoking his pipe. Clay and porcelain pipes of the Camp at Oirschot (municipality of Oirschot), 1832-1834

Jos Bazelmans, Michiel Purmer, Jan-Willem de Kort en Antoon Verspaandonk

This study deals with the clay and porcelain smoking pipes from the Camp at Oirschot, a military camp located east of the village of Oostelbeers in the province of Brabant. The material is compared with the material that was found in 2016 during a small-scale excavation in the same area by the Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (Cultural Heritage Agency of the Netherlands). Historical and cartographic sources make it clear that the site of the former Camp at Oirschot was used by large numbers of troops in the years 1832 to 1834, at the time of the Belgian Revolt. This paper shows that we can acquire new insights into the production, distribution and consumption of clay and porcelain pipes for relatively young (early) modern sites with a military background.

Tabakspijpen uit een 17de eeuws Vlaams vondstcomplex / Tobacco pipes from a 17th century Flemish site

Jan van Oostveen

At this time conflict archaeology is a subject of great interest in the Netherlands, often because this subject is associated with traces from the Second World War, but conflict archaeology is not limited to this period. Several sites with tobacco pipes are known that can be associated with conflict archaeology. In this article the clay pipes from a castle site in Middelburg (Flanders, Belgium) are selected. Only a few tobacco pipes from excavations in Flanders have been published so far.

Kleipijpen uit een beerput aan de Groenendaal en uit de voormalige stadsgracht te Woerden, 1590-1870 / Clay pipes from a cesspit in the Groenendaal in Woerden and from the former moat

Bert van der Lingen

During 2002-2004 large-scale archaeological research was executed in the city of Woerden in the province of Utrecht. The excavations focused mainly on the Roman history of the city. During these excavations a richly filled cesspit from the late 16th until the later 19th century was found. An unusually large concentration of early 17th century pipes from Utrecht was found, as well as Gouda pipes from the 18th and early 19th century. The site of the cesspit might have been used to house military personnel around 1600, while later in the 17th and 18th centuries the location was used as a pawnshop. Some of the early pipes were found above the site of the Roman ship 'Woerden 7'.

Raijmond Théodore Comhaire een Belgische militair in Zeist, 1918 / Raijmond Théodore Comhaire a Belgian soldier in Zeist, 1918

Bert van der Lingen

The First World War started with the German invasion of Belgium in August 1914. In the months after the invasion The Netherlands was flooded by refugees who came from Belgium to seek refuge on Dutch territory. These military refugees were accommodated in internment camps. In this paper a handcrafted clay tobacco pipe is presented. The pipe was made in 1918 by a Belgian soldier in the internment camp in Zeist and is a self-portrait of Raijmond Théodore Comhaire. The pipe is handcrafted from coarse red-baked clay of a kind commonly used for bricks.

Het ging niet vanzelf. Over ontwerp en innovatie in de Nederlandse pijpenfabrieken in de 2e helft van de 20e eeuw, met nadruk op de laatste jaren van de Zenith / It was not easy. About design and innovation in the Dutch pipe factories in the 2nd half of the 20th century, with emphasis on the last years of Zenith

Ruud Stam

In the early 20th century, much changed for the major Dutch pipe factories. Shortly after the First World War, the market for the traditionally moulded pipes collapsed. Sales fell back dramatically in a few years. The uptake of the cast pipe was an important change for the big pipe factories although it could not compensate for the loss of sales of the moulded pipes. From 1920 the first double-walled cast pipes were manufactured. Perhaps this was the biggest innovation in the history of the cast pipe. At this time of change several new designs and decorations were created. A number of these new designs did not reach the market. Some examples of these from the Goedewaagen, Gouda Tobacco Pipes and from the Zenith factories are being shown in this paper.

Vrouwelijk naakt van Gambier / Female nudes of Gambier

Arthur van Esveld

Around 1850 Gambier introduced several new models incorporating female nudes into their design. In most cases these pipes are not depicted in the company catalogue. The reason for this is unknown, but probably the images were thought offensive and were less appreciated by the smokers of Gambier pipes. Other French pipe manufacturers including Cretal Aine et Cie and Gisclon also had pipes showing nudes. Interestingly, pipe factories located near major seaports had more erotic pipes in their assortment than other factories. In this paper some of the pipes with female nudes are highlighted. Of the models described here, the Cariatide and Flore are the only ones that have been in production for a long period and they are also depicted in the catalogue. Perhaps because they were, in contrast to all other nudes, thought to be less offensive.

Carottepijpen van Gambier / Gambier carotte pipes

Arthur van Esveld

In the first half of the 19th century Gambier produced pipes in three different sizes under the model name 'carotte' with the text 'Tabac de Paris'. These pipes appear in the 1840 catalogue. Not many pipes survive from this early period. The name of this model was derived from the signboards outside the 'debit de tabac' where tobacco and pipes were sold. Recently a rare 'carotte' pipe was discovered with a naked lady under the stem and bowl and it is this that is described in this article.

Parijs, de thuisbasis van Gambier / Paris, home base of Gambier

Arthur van Esveld

This article retells the history of the famous French Gambier factory and sheds more light on the beginning of the porcelain trade and pipe production. Jean Philippe Gambier initially started decorating and selling porcelain in Paris. Although the company was founded in 1780, the production and trade in pipes started after 1800 on the Rue de L'Arbre Sec. The trade and decoration of porcelain continued until 1835. In that year the pipe production company in Givet was taken over by Hasslauer and L. Fiolet, while Charlemagne Beaumont, a member of the Gambier family, became owner of the pipe depot in Paris. After 1852 the activities in Paris continued by Déportes Frères and from 1860 by Hourdou & Cie. In 1852 or 1853 Gambier had taken over the Blanc-Garin company of pipe makers. Previously it was thought this happened in 1867.

Nieuwe vondsten van pijpen uit de Gebrüder Ziegler catalogus / New finds of pipes from the Gebrüder Ziegler catalog

Ron de Haan

In PKN Yearbook 2016 a unique company catalogue of the Gebrüder Ziegler from the German city of Ruhla, was published. Special about this firm was that, during their long existence, they always followed the trends in smoking. They even dared to market risky products, such as pipes with an unusual air supply. Many of the pipes in this catalogue had an air supply where part of the smoke went through, for example, the mouth or through the nose of the person depicted on the pipe bowl. As a follow-up to the previous publication there are some new finds to be mentioned.

Twaalf bladzijden uit een handelscatalogus van de Gebrüder Ziegler uit circa 1825 / Twelve pages from a trade catalog of the Gebrüder Ziegler from circa 1825

Ron de Haan

Besides the Gebrüder Ziegler company catalogue that was published earlier in 2016, a new Ziegler trade catalogue was found and is partly published in this paper. This trade catalogue not only shows Ziegler's own production but also pipes that were made by other companies and sold by Ziegler. In this catalogue a huge variety of models and styles of pipes made from wood, meerscham and clay are depicted. In this paper only the pages with clay pipes are shown together with some examples of these pipes from the author's collection.

Bodemvondsten van pijpen uit Mali / Pipe finds from Mali

Piet Smiesing

Already in the early 17th century there are reports of smoking along the West Coast of Africa. In this paper a small collection of clay pipe fragments from Mali is discussed. Finds of clay pipes and publications from Africa are not abundant and there is still a lot of research in this field to be done. The pipes in this paper were collected in the 1960s and 1970s along the river Bani not far from the city of Djenné. This is the same period that Dutch archaeologists did extensive research in the area.

Een Bamiléké pijp met drie ramskoppen uit Kameroen / A Bamiléké pipe from Cameroon with three ram's heads

Ruud Stam

A large ritual Bamiléké pipe with three rams' heads is described and compared with another Bamiléké pipe with one ram's head. These pipes, from the first half of the 20th century, were used by leaders of the secret societies for customary law (the 'Kouang'). These societies limited and directed the power of the Fon's (local kings) in Cameroon and were important institutions in the field of religious, political and social structures in these societies. These pipes were placed before the dignitaries during ceremonies in the villages. Animals are important in the mythology of the Bamiléké. The ram and the buffalo are important symbols of power. The buffalo is often the symbol of the Fon and shows his masculine power as a leader and as a warrior (a 'Wambo'). These large pipes were seldom smoked during these ceremonies but mostly only filled with the strong black native tobacco.

Aanvulling op 'Miniatuur pijpenrekjes van aardewerk uit de 20e eeuw' en de miniatuurpijpjes van Verwoerd / Supplement to 'Earthenware miniature pipe racks from the 20th century' and the miniature pipes of Verwoerd

Ruud Stam

This paper is a supplement to the paper on miniature pipe racks that was published in PKN Yearbook 2016. The author has received many responses, additions and some improvements to the first paper and therefore it was decided to make a supplement to show previously unknown products, designs and producers like ADCO in Groningen. The miniature pipe rack from ADCO is only depicted from a catalogue. This miniature pipe rack is rare and it was unexpected to find a pipe rack from this firm as this firm never produced pipes. In the previous paper the miniature pipes Verwoerd made were not mentioned. Now the moulds of these pipes, their development and the miniature pipes made in these moulds are depicted. Interestingly, Verwoerd has never been a pipe factory.

De pijprokerstoel en een zeldzame 19de eeuwse pijprokerstoel in chinoiseriestijl / The pipe smoker's chair and a rare 19th century example in chinoiserie

Ron de Haan

The pipe smoker's chair was a piece of furniture especially designed for the pipe smoker. The smoker sits facing the back of this chair. In the arm rest, atop the back, there is usually found a small drawer or compartment for the storage of pipe, tobacco and other smoker's tools. In The Netherlands these chairs were usually found among those with higher social status and often placed in the library or in the separate men's room or smoking room. These chairs were especially popular in the second half of the 19th century but around 1910-1920 they had almost completely disappeared. In this paper a unique chair in chinoiserie style is depicted and described.

De firma C. de Rijk & Zoon, groothandel in rokersbenodigdheden te Amsterdam / C. de Rijk & Son, wholesaler of smokers' supplies in Amsterdam

Bert van der Lingen

In this paper a short history of C. de Rijk & Zoon, wholesaler of smokers' supplies in Amsterdam, is presented and covers the time from the start of the company in the 19th century until the acquisition in 1954 by E. Gubbels & Sons in Roermond. Some aspects of their trade, like brand names, pipes, advertisement and advertisement materials are examined. During the First World War (1914-1918) the company started to market clay pipes and/or participated in the production of pipes, tobacco-related pottery and decorative pottery. The pipe production and pottery will be presented in the next Yearbook (2018).

Snuiftabak, 'het voedsel der neuzen' / Snuff tobacco - 'food for the nose'

Louis Bracco Gartner

This paper covers a short history of the introduction and use of snuff. From the second half of the 17th century the taking of snuff in Europe increased among those in higher circles. In Scotland, after circa 1720, the use of pipes was almost completely displaced by snuff tobacco. In The Netherlands, snuff also saw a rise in popularity though many consumers continued to smoke pipes. The production process of snuff is also mentioned in this paper.

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door particuliere donateurs